

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 158
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ КЛИО

Михаило Војводић

БАЛКАНСКИ РАСПЛЕТ

ОТПОР СРБИЈЕ СТРАНИМ ИНТЕРЕСИМА
НА БАЛКАНУ
(од Анексионе кризе до Великог рата)

Одговорни уредник
Војислав Г. Павловић
директор Балканолошког института САНУ

Београд 2024

Издавачи

Балканолошки институт САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35/IV
balkinst@sanu.ac.rs
www.balkaninstitut.com

ИП Клио
Господар Јованова 63
info@clio.rs
www.clio.rs

За издаваче

Војислав Г. Павловић, директор
Зоран Хамовић, директор

Рецензенти

Мирјана Живојиновић, редовни члан САНУ
Љубодраг Димић, редовни члан САНУ
Мира Радојевић, дописни члан САНУ

Графички дизајн

Милена Лакићевић

Лектор

Владимир Ранчић

Коректор

Вера Ковачевић

Технички уредник

Дејан Тасић

Штампа

Артпринт
Нови Сад

Тираж 1.000

ISBN 978-86-7179-124-3

Издавање ове књиге подржало је

Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије

САДРЖАЈ

Предговор.....	9
Увод.....	11
I Анексиона криза	19
Реформни планови великих сила намењени Турској	19
Младотурска револуција	23
Босна и Херцеговина у програму политике Аустроугарске и Србије	27
Аустроугарска прогласила Анексију Босне и Херцеговине	32
Српска дипломатија у Анексионој кризи	40
Концентрациона влада Стојана Новаковића	54
II Спољна политика владе Стојана Новаковића посвећена стабилизацији положаја Србије на Балкану	65
Турска у центру пажње политике балканских држава и Великих сила	65

Изградња Јадранске железнице и заштита српског народа у европској Турској – два главна циља политике Србије према Турској.	69
Гранични спорови Србије и Аустроугарске. Оптужбе аустроугарских власти чланова српско-хрватске коалиције.	74
Српска влада о учвршћивању веза са Русијом	78
Поправљање међусобних односа Србије и Црне Горе.	80
Најава приближавања Бугарске и Србије.	84
III Политика нове владе Николе Пашића усмерена на јачање међународног положаја Србије.	87
Посета министра Милована Миловановића европским престоницама. Побуна војске у Цариграду. О политици младотурака.	87
Једна критика Пашићевог политичког програма	94
Пашићева опрезна политика према Аустроугарској и пријатељско држање према Турској.	97
Русофилска оријентација Пашићеве владе и посета краља Петра Петрограду	101
Повољнији услови за зближавање Србије и Бугарске.	106
Политика младотурака. Путовање краља Петра у Цариград	108
IV Србија према кретањима на Балкану и новонасталим покретима.	115
Критско питање	115
Албански покрет у пролеће 1910.	120
Разоружавање Срба у Старој Србији и Македонији	128
Народна скупштина Србије о настави у српским школама у Европској Турској. Интерпелације Стојана Новаковића	132

V	Пашићева политика јачања Србије на балканском простору	137
	Србија о међународним кретањима	137
	О односима Србије са Црном Гором и Бугарском	140
	Задаци српске дипломатије на почетку 1911.	
	О питању Јадранске железнице.	143
	Малисорска буна.	147
VI	Националне тежње Србије усмерене на приближавање балканских држава	157
	Мартовска седница Народне скупштине 1911.	
	о правцу спољне политике Србије	157
	Спољнополитички програм владе	
	Милована Миловановића.	161
	Триполитанско питање	163
	Албански покрет 1912.	171
VII	Успостављање савезништва балканских држава и ратови на Балкану 1912–1913.	181
	Српско-бугарски савез	181
	Савезнички договори Бугарске са Грчком и Србије са Црном Гором	189
	Припреме Србије за рат са Турском	194
	Савез балканских држава срушио отоманску власт на Балкану (Први балкански рат).	200
	Други балкански рат	204
VIII	После балканских ратова.	209
	Односи Србије са Аустроугарском, разграничење са Црном Гором, мир са Турском, конкордат са Ватиканом.	209

Гранични сукоби између Срба и Албанаца. Ултиматум Аустроугарске Србији у знак подршке Албанцима. Озбиљно заоштравање односа Аустроугарске и Србије.	215
IX Уочи Великог рата	223
Влада Николе Пашића пред ратним изазовом Аустроугарске	223
Закључак.	231
Именски регистар	235

ПРЕДГОВОР

Значајан број научних радова настао је проучавањем политичких збивања која су обележила време од почетка Анексионе кризе па до Првог светског рата. Интересовање за то раздобље било је најчешће подстицано жељом појединаца да се на основу допунских података или измењеним тумачењем већ коришћених, изнесу нове оцене или другачији погледи. Ја сам пре више година прихватио да будем један од учесника у истраживању и приређивању докумената о спољној политици Србије за период 1903–1914. у оквиру вишетомне збирке коју је покренула Српска академија наука и уметности. То ми је омогућило да упознам то време непосредно на основу прворазредних извора.

Монографија *Балкански расцлеп* посвећена је спољнополитичким аспектима политике Србије од Анексионе кризе па до Првог светског рата. Написана је темељећи се искључиво на тим документима који су углавном потицали из Фонда ондашњег Министарства иностраних дела Краљевине Србије, а данас се налазе у Државном архиву Србије. Ја сам у једном поглављу прве главе о Анексионој кризи унео нешто више од десетак страница готовог текста из мог раније написаног рада о Анексионој кризи, с обзиром на то да ми се чинило да се потпуно уклапају, тим пре што су написане претежно коришћењем докумената о спољној политици Србије тога времена. Споменути документи о спољној политици Србије су

дуго били архивирани, мало истраживани и недовољно коришћени. Када су се за потребе Српске академије наука и уметности почели систематски публиковати, добио сам могућност да учествујем у њиховом проналажењу и припремању за публиковање у споменутој збирци, што ми је пружило прилику да оценим њихову вредност за разумевање међународног положаја Србије и њене политике, пре свега у односима са државама заинтересованим за Балкан. Извештаји дипломатско-конзуларних представника Србије, као и владиних упутстава њима, доносе драгоцену виђења, тумачења и размишљања. Српски дипломатски представници на страни били су врло обавештене личности, тако да су многи њихови искази садржали вредне податке о односима Србије са другим државама, посебно о њеној заинтересованости за политику Аустроугарске, Турске, Бугарске, Црне Горе итд. Из њих се може доста сазнати и о албанском питању. Албанци тога времена били су веома активни, како у необузданом појединачном и одметничком деловању, тако и као покретачи буна и устаничких покрета. Били су под заштитом Аустроугарске, а својим држањем наносили су много зла Србима у Европској Турској. Тада актуелно албанско питање – како се може закључити – утицало је на озбиљно заоштравање односа између Аустроугарске и Србије, које ће напokon довести до међусобног и светског рата 1914. године.

С обзиром на то да је ова књига настала коришћењем података искључиво из поменутих докумената, определио сам се за њену овакву структуру. Изоставио сам научни апарат ради лакше прегледности књиге, а сви датуми у тексту преведени су из старог у нови календар.

Аутор

УВОД

Дуго времена требало је српском народу, који је некада на знатном делу Балканског простора имао своју државу и затим је изгубио, да се поново оружаном супротстави турском освајачу. Покренуо се почетком 19. века, подигавши први и други устанак на периферији турске државе, далеко од центра свог географског простирања. Његов циљ није имао једноставно значење обнове некадашњег царства српског народа, него је показивао опредељење за пуну посвећеност нове државне заједнице у окупљању целине српског народа. Српска матица је од свог конституисања тридесетих година 19. века, образовањем српске кнежевине у Београдском пашалуку, неколико наредних деценија своју спољну и националну политику скоро искључиво посветила Босни и Херцеговини, покрајинама у саставу Турског царства, које је рачунала као неоспорно српске земље. Србија је подржавала тамошње српско становништво, охрабривала га пред турским господарима и тамошњим властима и помагала његове устанке. Управо је велики устанак Срба у Херцеговини и Босни 1875. године прерастао у Велику источну кризу, с обзиром на то да су Србија, Црна Гора и Русија ушле у рат против Турске, који је окончан Берлинским конгресом 1878. године. Пошто су одлукама Конгреса Босна и Херцеговина препуштене Аустроугарској, нови господари одмах су забранили сваку активност Србији према тамошњем српском народу. Србија се скоро у потпуности окренула Косову, Метохији и Македонији што ће убудуће

представљати главни правац њеног међународног програма. Биле су то територије занемарене у програмима дотадашње српске политике, премда је у њима радио велики број српских школа. С обзиром на то да их је вишегодишња Велика источна криза довела до руба пропасти, то је само олакшало Турцима да их угасе, тако да је остала само једна. Велики број добровољаца са тих територија учествовао је у ратовима 1876–1878. године, приликом којих је српска војска стигла до Косова. Добровољце је потом стигла казна јер су их Турци отерали у Малу Азију као заробљенике. Одлукама Конгреса српска војска морала је напустити Косово.

У својој примарној спољнополитичкој стратегији Србија се после 1878. године окренула Косову, Метохији и Македонији. Српски владајући кругови видели су главне носиоце такве политике у школи, цркви, пропагандној активности националних радника и дипломатској ангажованости посланства у Цариграду и конзуларних представника на турској балканској територији. Зато су у наредним деценијама доста напора и финансијских средстава уложили да би отворили нове школе, подигли цркве и довели српске митрополите на чело појединих епархија. У тим активностима требало је добити сагласност турске државне власти, обезбедити подршку европских сила које су се бавиле питањем извођења реформи у Турској, али исто тако сузбити и непријатељско држање Албанаца, противника реформи, и супарничко деловање Бугара. Показало се да је велике сметње таквој политици Србије правила Аустроугарска, која је пре свега стицала утицај међу Албанцима. Србија се посебно плашила да се реформама не стварају аутономне целине у Европској Турској, на пример Македонија, чиме би се онемогућиле српске претензије. С тим је повезано и одустајање Сила од реформи у западним деловима Старе Србије, што је учињено на захтев Аустроугарске, а у интересу Албанаца који су у деловима Старе Србије били помешани са Србима. Тиме је било онемогућено побољшање живота тамошњих Срба.

Аустроугарска је на Албанце имала преовлађујући утицај. Албанци су били противници реформи, а из Беча су их у томе подржавали. Аустроугарске државне власти виделе су у Србима велику сметњу својим интересима на Балкану. Нису искључивали могућност да се Србија прошири једнога дана на области Старе Србије и још нека подручја, па су настојали да их по сваку цену спрече. Приликом посете највиших представника Аустроугарске Петрограду 1897. године, аустроугарска страна упозорила

је Русију да ће у случају поремећаја на Балкану и евентуалних територијалних промена бити образована албанска држава. Било је очигледно да би та нова држава својим простирањем онемогућила Србији непосредан излаз на Јадранско море. Такво тумачење поновљено је и 1902. године приликом посете аустроугарског престолонаследника Петрограду. Своју замисао Аустроугарска је остварила у децембру 1912. године, као одговор на српске победе у Првом балканском рату.

Остале велике силе као да нису имале довољно снаге и жеље да пригуше балканску иницијативу Аустроугарске. Западне силе, Француска и Енглеска заједно са Русијом, увезане у међусобни Тројни споразум, доста опрезно су упућивале Турску да спроведе реформе у свом европском делу настојећи да се обезбеди колективно држање шест европских сила. Као један од, условно речено, успешних корака те политике био је и заједнички програм реформи Аустроугарске и Русије почетком 20. века покренут у Мирцштегу, а касније успешно модификован. То није значило да је међу силама било апсолутног јединства. Немачка политика је више одисала равнодушношћу према таквој акцији сила, пошто је подржавала Турску због сопствених интереса. Енглеска – из чијег држања је проистекао руско-енглески реформни програм 1907. године – последња се придружила европском концерту. Неизвесно је било и држање Италије. Као чланица Тројног савеза, Италија је била спремна да сарађује са силама Тројног споразума у балканским питањима, с обзиром да је тражила могућност да насупрот аустријском престижу изнесе свој територијални програм. Српски политичар и дипломата Милован Миловановић, који је почетком 20. века био посланик у Риму, својим саветима представницима италијанског државног врха много је учинио да се Италија покаже спремном да ради у Цариграду у корист српских интереса.

Политику Србије после 1878. године предводили су, као и претходних година, присталице династије Обреновића који су се ослањали на суседну Аустроугарску. Из тада насталих политичких партија владу је образовала Напредна странка, уз програм деловања прилагођен аустрофилској политици кнеза Милана Обреновића, коме је 1882. године признато звање краља, пошто се претходне године Србија Тајном конвенцијом, потписаном са Аустроугарском, обавезала да неће водити никакву активну политику према Босни и Херцеговини. Владајући напредњаци и дворске личности предвођене Владаном Ђорђевићем, Милутином Гарашанином,

Стојаном Новаковићем и др. усмеравали су сву пажњу ка Старој Србији и Македонији, чије становништво је у знатном броју било српско и које је трпело од притисака турске власти и зулума Албанаца. Преко својих конзулата основаних у Скопљу и Солуну 1887, а потом у Битољу и Приштини 1889. године, Србија је започела снажну пропаганду међу тамошњим Србима у настојању да сачувају дух, храброст и спремност да се једнога дана придруже српској матици. У исто време, српски дипломатски представници у Цариграду имали су не само задатак да се боре за српске интересе код Порте, него и да утичу на тамошње представнике Великих сила да се реформама побољша положај народа у Европској Турској. У том послу посланици Србије у Турској су показали изузетно прегнуће, непрекидно су вршили притисак на Порту или су настојали да утичу на тамошње амбасадоре Великих сила. То се одвијало интензивно све до средине 1908. године, обухватајући и време Младотурске револуције до Анексионе кризе, дакле и током младотурске превласти.

Дипломатска активност у Цариграду у корист српских интереса утицала је и на промену државне политике Србије према појединим силама.

Краљ Милан Обреновић (други с лева) са европским владарима у дворцу Хофбург 1883. године

Србија је после 1878. године својим ослоном на Аустроугарску била у њеној апсорбирајућој привредној и политичкој сфери. У исто време, односи Србије са Русијом нису били добри, што је проистицало из става Обреновића, као и разочарања у држање Русије у време Источне кризе и Берлинског конгреса. Боравак истакнутог напредњака Стојана Новаковића у Цариграду два пута на месту посланика (1886–1891; 1897–1900) био је веома упутан. Новаковић је приметио да је глас Русије у Цариграду тада јачи него осталих сила, а самим тим и утицај на политику Турске, па је зато саветовао да се у значајној мери промени држање Србије према Русији како би се добила њена подршка у Цариграду. Саставивши своју владу 1895. године, Новаковић је одустао од аустрофилске политике земље и у значајној мери се окренуо Русији. То је у извесној мери следио и наредни председник владе Ђорђе Симић (1896–1897).

Све се после тога променило у Србији, што је показало и дубоко разочарање Стојана Новаковића у политику двора Обреновића и краља Милана, који је 1889. године абдицирао и напустио Србију, и затим у његовог сина Александра, новог краља, који је допустио свом оцу да се 1897. године врати у Србију. Под владом дворског приврженика Владана Ђорђевића, Србија се поново везала за Беч, што је у Русији било рђаво прихваћено, с обзиром на то да у Петрограду нису одобравали обреновићевску политику. Због тога су посебно били незадовољни што се у Србију вратио краљ Милан, коме је додељено звање Команданта активне војске.

Оваква званична политика Србије, са којом се прекинуло Мајским превратом и династичком променом 1903. године, оставила је дубоке трагове на њену привреду, политику и међународни положај, а такође и на унутрашње односе. Извоз Србије био је у пуној мери оријентисан на тржиште Аустрије и Угарске. На свако неслагање са српском политиком аустријске државне власти су одговарале затварањем државних граница на увоз из Србије живе и заклане стоке, што су били најважнији артикли српске производње и извоза. То је било средство којим су изазиване повремене кризе у Србији, а све из намере Аустроугарске да је дисциплинује. Томе је требало да послужи и међусобни трговински уговор, чије закључење у Бечу су условљавали добијањем привилегованог положаја у Србији. Била је то увек озбиљна мера која је тешко погађала привреду Србије. У ствари, за такву врсту извоза Србија није имала погодна друга тржишта: или су била удаљена или нису у извесној мери оскудевала у

ономе што је Србија нудила. Извесну трговинску размену имала је и са Турском, али су преговори око тога увек текли са заостајањем. У мањој мери трговала је и са Бугарском.

Аустријске власти су на исти начин користиле и политичка средства. Преко Милана и Александра Обреновића, који су били аустрофилски расположени, вршиле су свој утицај на то да онемогуће Србији наслон на Русију и западне земље, Француску и Енглеску, па су биле врло активне у избору влада које су имале да воде њену политику. То није значило да су аустријске власти обезбеђивале Србији подршку у њеним националним захтевима него су, може се рећи, умањивале противљење Србије Аустроугарској на спровођењу оне политике на Балкану за коју је била заинтересована. Пример за то је и политика према Турској у вези са настојањима Великих сила да спроведу реформе. Аустроугарска је желела да до пуног изражаја буду исказани њени интереси. Таква политика није се на исти начин спроводила у деценији после 1903. године, јер ће бити далеко више праћена притиском на Србију. Управо због тога је неповољан међународни положај Србије одговарао таквој политици. Док је Аустроугарска имала подршку своје савезнице Немачке, дотле је Србија улагала велике напоре да обезбеди ослонац на Русију, као и подршку Француске, Енглеске и Италије. Отежавајуће околности за то су представљале дотадашње српско-аустријске везе и неповерење које су остале силе имале у Србију.

Унутрашњи односи у Србији били су у сваком случају у знаку њеног спољног положаја. Напредњаци блиски Двору уживали су подршку Аустроугарске, чиме се није желело да се остави место за утицај осталих држава, првенствено Русије. Имало се у виду да су две друге странке, либерали и радикали, а посебно њихове вође, били наклоњени успостављању добрих односа са Русијом, који су од Берлинског конгреса били угрожени. Упркос томе, неповољни економски односи довели су српски Двор у искушење да повери власт 1895. године онима који будућност Србије нису видели у савезништву са Аустроугарском. То је само кратко трајало, јер је Аустроугарска уложила пуно снаге да се српска политика врати аустрофилској оријентацији. Ова политика је, међутим, кратко трајала, до почетка 20. века, да би се не само династичком променом 1903. године, него и преузимањем првог места у партијском и парламентарном животу од стране радикалске опозиције омогућило да Србија крене

другим путем. Иако је то значило да ће се повољније гледати на Србију из Петрограда, Париза и Лондона, за земљу су наступиле тешке године. У првом реду, то се односило на прилике у којима се нашла српска привреда, затим српске финансије, српска национална политика и непосредни спољни планови. Радикалска власт трпела је снажне ударце из Беча. Најтеже је била погођена привреда Србије царинским ратом, који јој је објавила Аустроугарска 1906. године, и чије ће се последице дуго трпети. Аустроугарска није постигла свој циљ да Србију потчини. Уз велике напоре Србија је успела да се очува, па ће напоскон власти Аустроугарске бити принуђене да одустану од царинског рата. Успон Србије у 20. веку више није имао ко да заустави, тим пре ће у ослободилачким ратовима 1912. и 1913. године и напоскон у светском рату, који је избио 1914. године, постати јача него икада у новом веку.